

Daszkiewicz, Piotr / Tarkowski, Radosław

Polonika we francuskim "Journal de Géologie" (1830-1832)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 53/1, 83-89

2008

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

POLONIKA WE FRANCUSKIM „JOURNAL DE GÉOLOGIE” (1830–1832)

TWÓRCA „JOURNAL DE GÉOLOGIE”

Ami Boué (1794–1881), jest uznawany za jednego z najważniejszych francuskojęzycznych geologów dziewiętnastego wieku. Jego biografowie piszą, że „wzniósł on na wyżyny geologię języka francuskiego”³. Uczony ten urodził się w Hamburgu, w rodzinie hugenockich emigrantów, zamożnych armatorów, od kilku pokoleń osiadłej w tym mieście, pochodzącej z Bordeaux. Wysłany za granicę na studia handlowe, po krótkim pobycie w Szwajcarii uzyskał maturę w Paryżu, następnie w momencie upadku Napoleona, udał się do Szkocji, gdzie w Edynbурgu ukończył studia medyczne, głównie jednak interesując się zagadnieniami geologicznymi oraz przygotowując geologiczny opis tego kraju, wydany później w Paryżu (1820). Lata 1817–1835 spędził w Paryżu, podróżując jednakże wiele po zachodniej Europie, zwiedzając kolekcje przyrodnicze i odwiedzając licznych uczonych⁴. Boué był jednym z głównych twórców i najaktywniejszych działaczy, założonego w 1830 roku, Francuskiego Towarzystwa Geologicznego⁵. W 1835 roku z racji na sytuację polityczną (obawa przed kolejną rewolucją) i rodzinną (małżeństwo) osiedlił się w Wiedniu. W latach 1836–1838 przeprowadził szereg badań geologicznych w europejskiej części Imperium Otomańskiego, ukoronowanych m.in. prezentacją w 1840 roku w Paryżu, pierwszej mapy geologicznej południowo-wschodniej części naszego kontynentu. Na

długie dziesięciolecia, jego czterotomowa *Europejska Turcja* pozostawała podstawowym źródłem wiedzy przyrodniczej i historyczno-politycznej na temat tej części Europy. Prace nad geologią Karpat⁶ uchodzą obok badań Turcji za najważniejsze naukowe osiągnięcie Ami Boué. Warto przypomnieć, że w 1829 roku Boué odbył podróż do „polskiej Galicji”⁷.

Zarówno sam Boué jak i jego biografowie podkreślają znaczenie dla jego badań, współpracy z Karlem Lill de Lilienbachem (ur. 1798 w Wieliczce, zm. 1831), węgierskim geologiem i inżynierem górnictwa. Nazwisko to pojawia się często także w kontekście badań przeprowadzonych w Polsce⁸. Lilienbach urodził się w Polsce gdzie jego ojciec pełnił funkcję nadinspektora kopalni w Wieliczce.

Ami Boué pozostał aktywny do końca swojego życia. W krajach pozostających w dziewiętnastym wieku pod turecką kontrolą (m.in. w Bułgarii) uznawany jest za „ojca geologii”, pamięta się o nim także w Austrii i Francji. W Polsce pozostaje natomiast postacią słabo znaną, nawet historykom geologii.

„JOURNAL DE GÉOLOGIE”

Utworzony w 1830 roku, „Journal de Géologie” był rocznikiem i ukazywał się jedynie przez trzy lata. Jego utworzenie pozostawało zapewne w związku z bardzo aktywną działalnością Boué i szczególnie, dla francuskiej geologii, latami. Przypomnijmy, że pierwszy rok wydawania pisma jest zarazem rokiem utworzenia Francuskiego Towarzystwa Geologicznego, jak i organizacji nowej Katedry Geologii na Sorbonie⁹. Zaprzestanie wydawania owego czasopisma związane było zarówno z osobistą sytuacją Boué, który opuścił Paryż, w 1832 roku w okresie epidemii cholery, jak i zmianami w redakcji. On sam pisał na ten temat w swojej autobiografii : „Powróciliśmy bezpośrednio do Paryża gdzie w 1833 roku, opublikowałem tom *Mémoires géologiques*. Księgarnia Levrault nie chciała kontynuować wydawania „Journal de Géologie”, zasadniczo dlatego, że cały ciężar pracy spoczywał głównie na mnie. Rozet¹⁰ był w Algierii, a Jobert¹¹ zajmował się jedynie częścią druku”. Wydając „Journal de Géologie” Boué wykorzystał swoje rozległe kontakty w różnych europejskich krajach. Starał się w ten sposób stworzyć bardzo nowoczesne czasopismo międzynarodowe, a nie jeszcze jeden z licznych we Francji, biuletynów naukowych, lokalnych towarzystw przyrodniczych.

POLSKA W „JOURNAL DE GÉOLOGIE”

Pierwszy numer pisma ukazał się zaledwie w kilka miesięcy po podróży Ami Boué w Karpaty i do „polskiej Galicji”. Nic dziwnego, że właśnie w tym piśmie, w serii artykułów i doniesień zaprezentował on rezultaty swoich badań w tym

regionie. W pierwszym tomie opublikował obserwacje porównawcze z podróży po Alpach i Karpatach¹², rozprawę o wieku utworów mezozoicznych Alp i Karpat¹³, artykuł o utworach trzeciorzędowych Galicji¹⁴, notatkę na temat specjalnego rodzaju soli z Wieliczki¹⁵. Rezultaty badań z podróży w Karpaty i do Galicji prezentowane są także w dwóch następnych tomach „*Journal de Géologie*”, w artykułach o utworach trzeciorzędowych Galicji¹⁶ i częściowo w opisie utworów trzeciorzędowych niemieckich Alp oraz węgierskich Karpat¹⁷. Warto podkreślić, że przygotowując swoje artykuły Boué opierał się nie tylko na własnych obserwacjach i badaniach, ograniczających się przecież do rezultatów jakie można otrzymać w rezultacie krótkiego pobytu ale i korzystał z wiedzy geologów działających w tej części Europy. Opisując występowanie wapienia¹⁸ w Galicji opierał się na nie opublikowanej jeszcze wówczas mapie geologicznej Galicji Lill de Lilienbacha¹⁹: „...miejmy nadzieję, że ten doświadczony węgierski geolog, obecny dyrektor kopalni w Hallein opublikuje wkrótce pełny opis geologiczny tego kraju [Galicji] jak i ową piękną mapę i atlas przekrojów [geologicznych], który opracował. Powtarzam, że to właśnie jemu i jego jakże nowatorskim doniesieniom, zawdzięczam większość ważnych wyników, które udało mi się uzyskać. To dzięki jego notatkom i jego kolekcjom pan prof. Pusch z Warszawy mógł dorzucić do swojego opisu Polski rosyjskiej także i opis Galicji”.

Z autorów związanych z Polską Bogumił Pusch (1790–1846) jest niewątpliwie najczęściej publikowany i cytowany na łamach „*Journal de Géologie*”. W piśmie publikowano jego artykuły oryginalne m.in. na temat geologii ziem polskich znajdujących się w zaborze rosyjskim²⁰ i częściowo austriackim²¹, a także przedruki np. szkic geologicznego opisu Polski, będący, jak informuje redakcja, francuskojęzycznym przedrukiem tekstu opublikowanego w Warszawie w czasopiśmie „*Slavianina*”²². Informacje nadsyłane przez Puscha, głównie na temat postępów jego prac, publikowano także w formie listów: „Tego lata poświęciłem sześć tygodni by wspólnie z Panem Zeuschnerem przemierzyć Tatry, Beskidy i Zachodnie Karpaty aż do Cieszyna aby uzupełnić moje dawniejsze obserwacje”²³. Redakcja informowała także o przygotowaniach wydania fundamentalnej pracy Puscha o geologii Polski²⁴: „Geologia Polski pana Puscha mogłaby się już ukazać, jednakże bez staranności jakiej wymaga się od litografii map i przekrojów geologicznych, które przygotowywane są w Berlinie, a których pierwsza wersja nie zadowoliła wydawcy. Wiadomo, że wydanie tego dzieła będzie dwutomowe. Towarzyszyć mu będzie ogólna mapa na czterech arkuszach, która obejmować będzie oprócz Polski [t.j. Królestwa Polskiego] także dystrykty Rosji i Monarchii austriackiej. Dodatkowo, zawierać ona będzie pięć map szczegółowych, jedną dla łańcucha Sandomierskiego, jedną dla kredy i osadów trzeciorzędowych z nad Nidy, jedną dla okolic Krzeszowic, a także trzy arkusze z pięcioma profilami geologicznymi Karpatów i dziewiętnastoma różnych części Polski”. Doniesienia Puscha często publikowane były z komentarzem Boué,

niekiedy zawierającym polemikę z autorem, np. w przypadku informacji „odkryciu złóż gipsu i siarki w kredzie”²⁵. W „Journal de Géologie” kilkakrotnie cytowany jest także Ludwik Zejszner. Nie ma nic dziwnego w tym, że właśnie te dwa nazwiska pojawiają się najczęściej w tym piśmie. Pusch i Zejszner byli jedynymi uczonymi z Polski, członkami Francuskiego Towarzystwa Geologicznego (Tarkowski 2002)²⁶. Jedyne dwie informacje niezwiązane z Boué, Puschem i Zejsznerem związane są w pewien sposób z Polską. Są to krótkie doniesienia w trzecim tomie „Journal de Géologie” o gdańskiej kolekcji owadów w bursztynie, panów Rathke i Behrendta, posiadających w swoich zbiorach „700 chrząszczy, 57 pluskwiaków i 14 motyli” oraz lista 12 skamieniałości z wapienia (*calcaire intermediaires*) z Polnoi [Połaga?] na Litwie (12 okazów „oznaczonych przez pana Bucha”, w tym jeden uznany za nowy *Cythia striata*).

OBRAZ POLSKIEJ GEOLOGII W „JOURNAL DE GÉOLOGIE”

Redakcja „Journal de Géologie” starała się także przedstawić stan rozwoju nauk geologicznych w różnych krajach i śledzić postępy tej nauki. Publikujący w piśmie autorzy, zapewne odpowiadając na zadane wcześniej pytanie, informowali o sytuacji panującej w ich krajach. Pusch pisał²⁷, iż „W Polsce nie ma jeszcze wielu geologów i nauka ta nie zadomowiła się jeszcze tutaj. Wynika to w znacznej mierze z rodzaju terenu, który tworzy tak wielką część tego królestwa. Jako zajmujących się geologią mogę zacytować jedynie Pana inspektora Bloede z Miedzianogóry [chodzi zapewne o Miedziankę], niedaleko Kielc i Pana Doktora Zeuschnera, profesora mineralogii w Krakowie. Na Uniwersytecie Warszawskim nie ma specjalnej katedry geologii. W Rosji natomiast dokłada się wielu starań do kształcenia geologów i organizuje się im podróże”.

W drugim tomie „Journal de Géologie” redakcja podjęła próbę oceny stanu rozwoju nauk geologicznych we wszystkich krajach gdzie naukę tę uprawiano²⁸. Omówiono zatem ośrodki akademickie, towarzystwa naukowe, a zwłaszcza przeprowadzono analizę czasopism poświęconych geologii oraz takich, które publikowały choćby sporadycznie artykuły z tej dziedziny nauki. Sytuację panującą w Polsce opisano następującymi słowami: „W Polsce geologia wydaje się rzadko być przedmiotem publikacji w czasopiśmie periodycznych. Jednakże informacje geologiczne publikowane są w czasopiśmie „Slavianina”, dzienniku wydawanym począwszy od 1829 roku w Warszawie, przez profesora chemii. „Annales de la Société des Amis des Sciences de Varsovie”, in-8° („Rocznik Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk Warszawskiego”), zapoczątkowane w 1807 roku, nie publikują niczego interesującego z punktu widzenia geologii ale być może kilka notatek geologicznych znajduje się w „Dzienniku Historii, statystyki i geografii” („Istoricheski, statisticheski i geographischeski

Journal”), którego wydawanie rozpoczęto w 1826 roku oraz w „*Mémorial des sciences physiques, mathématiques et statistiques, dans leurs applications à l’industrie*” („Pamiętnik fizycznych, matematycznych i statystycznych umiejętności z zastosowaniem do przemysłu”) wydawanym przez Panów Pawłowicza i Janicza” oraz „W 1827 roku, Uniwersytet z Kielc [Szkoła Górnicza] został przeniesiony do Warszawy. Akademia Krzemieniecka zdaje się mieć dobrych profesorów. Jednakże nie ma jeszcze w Polsce katedry Geologii w ścisłym tego słowa znaczeniu. Panowie Pusch i Reklevsky rozpoczęli w 1831 roku wydawanie polskiego zbioru „*Mémoires relatifs aux mines et aux usines*” („Pamiętnik” etc.). W Krakowie, Pan dr Zeuschner został mianowany profesorem mineralogii w czasie reorganizacji uniwersytetu tego miasta w 1826 roku”.

Pomimo trudnej, z racji zaborów, sytuacji polskiej nauki, obraz geologii w naszym kraju jest jednak nie najgorszy jeśli uznano, że Polska posiada dwa czasopisma publikujące artykuły geologiczne. Dla porównania zauważmy, że Stany Zjednoczone posiadały wówczas 6 takich tytułów, Dania 2, Norwegia 1. Z 213 czasopism na świecie, 186 ukazywało się w Europie z czego znacząca ilość przypadała na trzy kraje Niemcy (39), Francję (38), Anglię (27). Zauważmy, że należący przecież do kręgu polskiej nauki „*Dziennik Wileński*”, uznany został przez redakcję, kierującą się geopolitycznymi kryteriami za pismo rosyjskie. Trudno jest dziś zrozumieć na podstawie jakich kryteriów Boué uznał za polskie Liceum Krzemienieckie ale już nie „*Dziennik Wileński*”.

Aimé Boué zdawał sobie sprawę z trudności pracy naukowej pod zaborami, wspominał²⁹, że „Po zwiedzeniu Tatr za Kościeliskiem, zeszedliśmy doliną Sanu [w oryginale San] i poprzez Neumark [Nowy Targ] i Myślenice dotarliśmy do Wieliczki, gdzie badaliśmy złoża soli i w Swoszowicach złoża siarki. Następnie podróżowaliśmy do Podgorce [chodzi zapewne o Pogórze, dzisiejsza dzielnica Krakowa] w nadziei zwiedzenia Krakowa. Pozwolono udać się tam jedynie naszemu towarzyszowi posiadającemu pruski paszport, mój paszport nie zawierał adnotacji, iż udaję się do Krakowa. Tak wielka była nieufność lub zła wola austriackich władz wobec Republiki Krakowskiej”, a wspominając swojego przyjaciela Lill de Lilienbacha przypominał, że geolog ten łamał austriackie prawo publikując bez zgody cenzury za granicą albowiem jako człowiek liberalnych poglądów nie mógł pogodzić się z podobnie niesprawiedliwym i antyliberalnym prawem łamiącym godność człowieka i uczonego³⁰.

Przypisy

¹ Service du Patrimoine Naturel, Muséum national d’Histoire naturelle 61, rue Buffon, 75005 PARIS, piotrdas@mnhn.fr

² Instytut Geografii Akademii Pedagogicznej w Krakowie.

³ Durand-Delga M., Nikolov T., Sandulescu M.: *Ami Boué, fondateur de la Société géologique de France, et la naissance de la géologie dans le Sud-Est de l'Europe*. „Bulletin de la Société Géologique de France”. 1997 T.168 no 4, s. 521–531.

⁴ Serjeant W.A.S.: *Geologists and the History of Geology an International Bibliography from the Origins to 1978*. 1978–1980 Krieger Publishing Co., INC. Melbourne.

⁵ *Livre Jubilaire 1830–1930, Centenaire de la Société Géologique de France*, 1930. „Soc. Géol. de France”. Paris.

⁶ Liczne artykuły będące wynikiem podróży w Karpaty i przeprowadzonych tam badań zostały opublikowane w „Journal de Géologie”. D. Andrusov w *Geologia Ceskoslovenskich Karpat*. T. I. Wyd. Slovenskej Akad. Vied. Bratislava, 1958, omówił wkład A. Boué w rozpoznanie stratygrafii, petrografii i paleontologii Zachodnich Karpat. Staszic, Beudant, Pusch, Boué i Zejszner, pisze Andrusov (s. 46), każdy z nich po jednokrotnym pobycie albo dłuższej pracy w Karpatach przedstawili swoje wyniki, które miały charakter syntezy, przy czym, każdy z tych autorów opierał się o własne spostrzeżenia terenowe.

⁷ Kleczkowski A.: w *Cztery listy J.B. Puscha z lat 1815–1828 do Christiana Kefersteina w Halle*. „Prace Muzeum Ziemi” 1980 31, s. 115–135, przy drugim liście Puscha z 10 grudnia 1825, który jest pierwszym skrótowym ujęciem geologii Polski, wołuje się na 18 autorów; nazwisko A. Boué wymienione jest trzy razy. Kleczkowski A.: 1980 (s. 120) odwołuje się do pracy Ch. Kefersteina, w której wspomina on, że odbył w lecie, w latach 1829 i 1830 podróże geognostyczne, które obejmowały południowe obszary Polski (Wieliczka, Górny Śląsk, Kraków, Kapaty), w towarzystwie A. Boué.

⁸ Po studiach przez pewien czas pełnił on funkcję dyrektora kopalni siarki w Swoszowicach, funkcję przejętą później przez jego brata. Nazwisko to pojawia się często w pracy Boué, 1834, *Coupe d'oeil d'ensemble sur les Carpathes, le Marmarosch, la Transylvanie* „Mem. Soc. Geol. France”, T. 1 cz. 1, s. 215–235.

⁹ Gaudant J.: 1997 *La géologie à la Sorbonne*. J. Lorenz, P. Benoit & D. Obert (ed.); *Pierres & Carrières. Géologie – Archéologie – Histoire*. Assoc. des Géol. Du Bassin de Paris et A.E.D.E.H., Paris, s. 35–47.

¹⁰ Claude Antoine Rozet (1798–1858), zawodowy oficer armii francuskiej i geolog, autor m.in. *Traité élémentaire de géologie* (1835–1837, Wyd. Paris – A. Bertrand). Wspomniany przez Boué pobyt Rozeta w Algierii zaowocował wydaniem trzytomowego opisu tego kraju *Voyage dans la régence d'Alger: ou, Description du pays occupé par l'armée française en Afrique; contenant des observations sur la géographie physique, la géologie, la météorologie, l'histoire naturelle*, 1833 ed. Paris – A. Bertrand, i szeregiem prac na temat przyrody Afryki Północnej.

¹¹ Antoine Claude Jobert, geolog i paleontolog, autor m.in. wydanej w Londynie *The Philosophy of Geology* (1846–47 wyd. Simpkin, Marshall, and Co.).

¹² *Observations sur les Alpes et Carpathes*. „Journal de Géologie” T. 1 (s. 50–114).

¹³ *Résumé des observations de A. Boué sur l'âge relatif des dépôts secondaires dans les Alpes et Carpathes*. Tamże (s. 115–151).

¹⁴ *Aperçu sur le sol tertiaire de la Galicie*. Tamże (p. 337–354).

¹⁵ *Sur le sel décrépitant de la Galicie*. Tamże (s. 98–99)

¹⁶ *Sur le sol tertiaire de Galicie*. „Journal de Géologie” T. 2 (s. 1–21).

¹⁷ *Description du sol tertiaire, situé au pied des Alpes allemandes, et dans la Hongrie et la Transylvanie*. „Journal de Géologie” T. 3 (s. 1–35 i 97–143).

¹⁸ S e r j e a n t W.A.S., dz. cyt.

¹⁹ To właśnie A. Boué przetłumaczył na francuski i wydał pośmiertnie pracę Lill Lilienbacha dotyczącą opisu basenu Galicji i Podola – *Description du bassin de la Gallicie et de Podolie* „Memoires de la Société Géologique de France” (T. 1/1833 s. 47–105) oraz opracował i wykorzystał jego dziennik podróży po Karpatach – *Coup d’oeil d’ensemble sur les Carpathes, le Marmosh, la Transylvanie, et certaines parties de la Hongrie, redigé en grande partie d’après les journaux de voyages de feu M. Lill de Lilienbach par M. A. Boué*. „Memoires de la Société Géologique de France” (T. 3/1835 s. 237–316).

²⁰ *Sur les formations des provinces de la Russie, au sud de la Baltique* (T. 2, s. 48–53).

²¹ *Sur les formations de la Podolie et de la Russie méridionale* (T. 2, s. 53–72).

²² *Esquisse du milieu de la Pologne, extrait du I vol. du „Slavianina”*; „Journal de Varsovie”. (T. 2 s. 217–255).

²³ *List z Warszawy z 29 października 1830 roku* (T. 2 str 302–308).

²⁴ Chodzi o *Geognostische Beschreibung von Polen sowie der übrigen Nordkarpathen-Länder*. (1833–36, T.2. wyd. Stuttgart – J.G. Gotta), zapowiedzianą w 2 tomie „Journal de Géologie” na s. 395.

²⁵ List z 19 juin 1830 (T. 2, s. 95–96) oraz list opublikowany na s. 302–308 z komentarzem Boué (s. 308–314).

²⁶ Patrz lista członków Towarzystwa opublikowana w pierwszym tomie „Memoires de la Société Géologique de France” (1833) na której figurują „Pusch, profesor geologii i członek wielu towarzystw naukowych z Warszawy” oraz „Zeisner (Louis), profesor mineralogii na Uniwersytecie Krakowskim w Krakowie, Polska”. O 38 letnim stażu L. Zejsznera we Francuskim Towarzystwie Geologicznym wspomina R. T a r k o w - s k i : Nowe dane o związkach polskich badaczy z geologami francuskimi w połowie XIX stulecia. „Przegląd Geologiczny” 2002, t. 7, s. 586–588.

²⁷ List opublikowany w T. 2 s. 94.

²⁸ A. B o u é : *Notice sur les nouvelles sociétés savantes qui s’occupent de géologie* (T. 2 s. 193–232).

²⁹ B o u é A.: *Catalogue des oeuvres, Travaux, Mémoires et Notices du Dr. Ami Boué*. Vienne, 1876, s.175.

³⁰ *Necrologie François Lill de Lilienbach* (T.3 s. 305–309).